

РОМАН МСТИСЛАВОВИЧ У РАНЬМОДЕРНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ СПАДЩИНІ XVII–XVIII ст.

Світлана ПОТАПЕНКО

*Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,
старша наукова співробітниця / Університет Гете у Франкфурті-на-Майні,*

запрошена дослідниця

вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, м. Київ

Норберт-Вольгайм-Пляц 1, 60323, м. Франкфурт-на-Майні

e-mail: svit.potapenko@gmail.com

DOI: 10.15330/gal.39.17-27,

ORCID: 0000-0001-5561-1843,

ISSN 2312-1165 (друкована версія), ISSN 3083-6670 (онлайн версія)

Стаття зосереджена на дослідженні образу князя Романа Мстиславовича в українських наративах XVII–XVIII ст. різного походження та ідеологічних настанов. Опрацьовано засадничі тексти українських книжників, створені у цей період. З одного боку, проаналізовано праці, до появи яких доклалися церковні діячі, зокрема, «Палінодію» Захарії Копистенського, «Густинський літопис» невідомого автора, «Кройніку з літописців стародавніх» Феодосія Софоновича, «Синопис» Інокентія Гізеля першої редакції, історичні праці Теофана Прокоповича, п'єсу Михайла Козачинського «Благоутробіє Марка Аврелія Антонія», «Хроніку Львівського архієпископства» Яна Томаша Юзефовича та низку інших текстів. З іншого боку, до уваги взято історичні твори, спродуковані світськими авторами, головно вихідцями з козацького інтелектуального середовища. Такими є так звані козацькі літописи та їхні переробки, як-от «Разговор Великоросії з Малоросією» та «Історія Русів». Зроблено висновок, що постать Романа Мстиславовича не набула голосного звучання у працях українських інтелектуалів XVII–XVIII ст. У випадках, коли про князя Романа мова все ж заходила, його образ інструменталізували залежно від конфесійних і політичних вподобань авторів.

Ключові слова: Роман Мстиславович, українська інтелектуальна спадщина, наративи, Річ Посполита, Гетьманщина.

Вступ

Беручись до згадок про князя Романа Мстиславовича в ранньомодерній українській інтелектуальній спадщині, ми, очевидно, маємо справу з творенням або ж пригадуванням образу руського князя, адже йдеться про тексти, які були написані кілька століть потому, як князь Роман жив і діяв. Водночас не менш важливими є факти забування або ж незгадування, оскільки відсутність згадок дає змогу говорити про дихотомію пам'ятання-забуття та її контекст. Загалом же, розмірковування щодо причин пам'ятання і забування дозволяє глибше осягнути інтелектуальне тло й визначальні політичні, соціальні й культурні маркери епохи¹.

Тому нижче звернуся до текстів, які можна умовно зарахувати до «церковного» і «світського» пагонів ранньомодерної української інтелектуальної традиції. Звісно, такий поділ є суто інструментальним, що дозволяє прослідкувати певні наративні тенденції залежно від релігійної чи політичної «афіліації» автора(ів)/упорядника(ів). Зауважу, що ця стаття є першим наближенням до теми, а відтак мої висновки, очевидно, згодом будуть доповнені й уточнені.

¹ У строгому розумінні, «пам'ятання» і «забування» є «підставовими операціями людської культури, як окремих індивідів, так і соціальних груп, і цілих суспільств. Вони не можуть інакше функціонувати, як селективно і взаємозалежно: немає пам'ятання без забування і навпаки», див.: Tanner J. *Erinnern/Vergessen. Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe* / herausg. von S. Jordan. Stuttgart: Reclam, 2022. S. 77–80. Також: Assmann A. *Global Publics: Remembering and Forgetting. Global Politics: Their Power and Their Limits, 1870–1990* / eds. V. Hüber, J. Osterhammel. Oxford: Oxford University Press, 2020. P. 367–386; Wetzel D. J. *Contested Memories. Aspects of Collective Remembering and Forgetting. Memories Lost in the Middle Ages: Collective Forgetting as an Alternative Procedure of Social Cohesion/L'oubli collectif au Moyen Âge: Un autre processus constitutif de la cohésion sociale* / eds. N.-L. Perret, H.-J. Schmidt. Turnhout: Brepols, 2023. P. 67–79.

Творення образу князя Романа Мстиславовича

Із ключових творів, написаних/укладених церковними авторами в досліджуваний період, хронологічно найраніше на образ Романа Мстиславовича натрапляємо у знаменитій полемічній «Палінодії» києво-печерського архімандрита Захарії Копистенського (?–1627). Автор походив із Перемишльщини, напевно навчався і, найімовірніше, учителював у Львівській братській школі. Він також був тісно пов'язаний із львівськими православними інтелектуальними й видавничими колами, мандрував численними монастирськими православними осередками. Від 1616 р. його діяльність у Києві була зосереджена переважно у Лаврській типографії та православному Київському Богоявленському братстві, членом якого він став².

«Палінодія» постала в 1619–1622 рр. як відповідь з православного боку на полемічній трактат унійного автора Лева Кревзи «Оборона церковної єдності», виданий у Вільно 1617 р.³. Інтелектуально багата і зіперта на розлогу лектуру, «Палінодія» містить згадку про Романа Мстиславовича майже наприкінці твору з посиланням на польського історика XVI ст. Марціна Кромера⁴. У першому артикулі другого розділу третьої частини «Палінодії», який називається «Жоден митрополит Київський у послуху папства, ані в єдності з Костелом Римським не був», Копистенський повідомляє, що «за панування латинників у Константинополі, по року від Різдва Христового 1202, народ росський статечність свою за віру аж до крові показав», коли володимирський князь Роман Мстиславович посунув з військом на Польщу, прагнучи, зокрема, «науки і віру людську знищити»⁵. А далі повчально додає: «Зважай же собі з тих свідоцтв, чительнику православний, що россове жодної спільності з Костелом Римським і з монахами не мали, і загалом стереглися їх, як якоїсь зарази»⁶.

Цитата і посилання, яке Копистенський зробив в уривку про Романа Мстиславовича на працю Марціна Кромера «*De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*» (1555), є загалом коректними, бо дійсно в шостій і сьомій книгах свого твору Кромер неодноразово згадував про князя Романа, серед іншого, у контексті походу на допомогу Лешку Білому проти Мечислава Старого під Люблін із погрозами проти «латинян» і їхньої релігії⁷. Однак у трактуванні Копистенського цей епізод набув конотацій конфесійного протистояння перших десятиліть XVII ст., свідком і учасником якого автор сам був.

Таке ж обґрунтування – «хочаби ляхів і віру їхню погубити»⁸ – знаходимо і в іншому знаковому тексті української інтелектуальної спадщини першої половини XVII ст., а саме «Густинському літописі». Його автор з київського кола митрополита Петра Могили, пишучи на зламі 1620-х–1630-х рр., діяв у межах ширшої програми творення руської (рутенської) історичної і церковної (а значить, і політичної) традиції у Речі Посполитій, як цю програму бачив і втілював у життя Могила⁹. За словами Олексія Толочка, «як всякий інший історичний письменник, автор ГЛ [Густинського літопису. – С. П.] прагнув якнайповнішого викладу подій тієї історії, яку вважав важливою для себе чи колективу, з яким себе ідентифікував. Він зібрав безпрецедентну для української історіографії (і не тільки XVII ст.) кількість текстів, які

² Пшеничний Є. Захарія Копистенський. *Історія України в особах. Литовсько-Польська доба* / ред. О. Дзюба, Н. Яковенко, Я. Ісаєвич. Київ : «Україна», 1997. С. 145–152.

³ Пилявець Л. Палінодія. *Енциклопедія історії України*. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Palinodiiia>.

⁴ Палинодія. Сочинение киевского иеромонаха Захария Копыстенского, 1621 года. *Русская историческая библиотека*. Т. 4. Кн. 1 : Памятники полемической литературы в Западной Руси. Санкт-Петербург, 1878. С. 1017.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem. С. 1018.

⁷ Kromer M. *Martini Cromeri De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* [...]. Basel : Oporinus, Johann, 1555. P. 182.

⁸ *The Hustynja Chronicle* / ed. O. Tolochko. Cambridge Mass. : Harvard University Press, 2013. P. 274.

⁹ Ibidem. P. CXXXVI. Нижче також звертаюся до перекладу «Густинського літопису» сучасною українською мовою Валерія Шевчука, вміщеного у виданні: *Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки* / упор. В. Шевчук, В. Кречотень, Р. Іванченко. Київ : Дніпро, 2006, де згадки про Романа Мстиславовича містяться на с. 81–94.

забезпечили йому надзвичайно широкі можливості добору фактів та інтерпретацій. Джерела ГЛ походили з трьох різних традицій: давньоруської, польської, московської, кожна з яких пропонувала власний образ замалюючи тотожної «території минулого». З цих різних традицій авторів ГЛ належало «викроїти» власну історію (адже, пам'ятаймо, він писав першу *рутенську* історію і не мав готових шаблонів)¹⁰.

До головних джерел «Густинського літопису» належали літописні тексти *Іпатіївської групи*, зокрема текстуальна подібність виявляється з *Хлебніковським* і *Погодінським списками*¹¹. Водночас автор користувався, хоча й меншою мірою, низкою інших наративів, як-от згаданою працею Марціна Кромера, щоправда, у польському перекладі Марціна Блазовського 1611 р.¹², а також «*Палінодією*»¹³. Це й не дивно, адже загалом «Густинський літопис» укладався у той самий полемічний струмінь, що його започаткувала «*Палінодія*», однак у випадку «Густинського літопису» ця полеміка розгорталася не як відкрита контрверза «з опонентами православ'я і «Русі»»¹⁴, а як спростування їхніх тверджень шляхом посиленої «розбудови» власної конфесійної культури, підперте історичними аргументами.

Загалом саме «Густинський літопис» є найщедрішим серед опрацьованих текстів на згадки про князя Романа Мстиславовича. На першу з них натрапляємо в записі під 1173 р., де розповідається про похід «до великого Новгороду на Романа Мстиславича, онука Ізяслава», Романа і Мстислава Ростиславовичів і Мстислава Андрійовича «з усіма полками ростовськими і суздальськими», муромськими і рязанськими, яких було «велике множество»¹⁵. Однак помпезно розпочата облога Новгороду завершилася для прихідців ганебно, бо через голод і мор ті мали забиратися геть ні з чим. Того ж року, отримавши звістку про смерть батька володимирського князя Мстислава Ізяславовича і знаючи «невірність і хитрість новгородців», Роман Мстиславович пішов від них.

Наступні звістки припадають на 1188 р. Зокрема, йдеться про одруження Романової доньки Феодори зі старшим сином галицького князя Володимира Ярославовича. А далі «Густинський літопис» повідомляє, що після отруєння Олега Ярославовича галичани покликали на князювання Романа Мстиславовича, і той погодився, віддавши володимирський стіл брату Всеволоду. Дізнавшись про це, Володимир Ярославович намагався заручитися підтримкою угорців, але був ошуканий, і на Галич рушив угорський королевич Андрій. «Роман же, бачачи, яка сила велика угрів іде на Галич, їх же не можна йому подолати, забравши все добро своє і бояр кращих, пішов із Галича до Володимира»¹⁶. Однак брат не пустив його до Володимира, тому Роман намагався заручитися підтримкою спершу польського короля Казимира, а потім свого тестя київського князя Рюрика Ростиславовича. Зрештою, після невдачі галичан із угорцями і втручання польського короля Казимира Володимир Ярославович повернувся на галицький стіл, а Роман Мстиславович за посередництва Рюрика Ростиславовича помирився з братом, який пішов до Белза, і сів у Володимирі¹⁷.

Під 1195 р. повідомляється, що «приставився Всеволод Мстиславович, брат Романів, белзький, взявши на себе схиму, і поклали його у церкві Богородиці з належними піснями сам єпископ зі всім кліром»¹⁸. Того ж року на київського князя Рюрика узлився московський князь Всеволод, вимагаючи, аби отримати «волості у державі київській, тобто Трипілля, Корсунь, Богуслав, Канев», які Рюрик уже віддав своєму зятеві Роману Мстиславовичу, про що й запрягся хресним цілуванням¹⁹. Тоді Рюрик покликав Романа і сказав, що коли не погодяться вони віддати волості

¹⁰ *The Hustynja Chronicle*. P. CXLV.

¹¹ *Ibidem*. P. CLXVIII–CLXV.

¹² Błażewski M. *Marcina Kromera biskupa Warmińskiego O sprawach, dzieiach, y wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich: Książ XXX*. Cracow : Mikołaj Lob, 1611.

¹³ *The Hustynja Chronicle*. P. CLXVIII–CLXXIV.

¹⁴ *Ibidem*. P. CXLIII.

¹⁵ *Ibidem*. P. 238.

¹⁶ *Ibidem*. P. 258–259.

¹⁷ *Ibidem*. P. 259–260.

¹⁸ *Ibidem*. P. 264.

¹⁹ *Ibidem*. P. 264.

Всеволоду, «ні тобі [не] буде держави на волостях цих, ні мені у Києві»²⁰. Рюрика звільнили від присяги, той передав волості Всеволоду, який, отримавши бажане, посадив там своїх мужів. Роман же отримав «інші гради», однак вирішив відплатити Рюрику, підбурюючи проти нього Ольговичів, а потім польського короля Лешка, який на той час ворогував з Мечиславом. «Роман же не хотів миру, але війни, і пішов з Лешком на Мечислава, але зазнав поразки від нього, що заледве сам поранений утік від битви. І тоді змирився, і прийшов до Рюрика київського, тестя свого, і підкорився йому, і цілував йому хрест»²¹. Однак уже наступного року «Роман же Мстиславович, зять Рюриків, переступив хрест і почав з іншого боку землю Рюрикову воювати, допомагаючи Ольговичам», а Мстислав Рюрикович «повоював державу Романову»²². Тоді ж «Роман перемиг ятвягів», як повідомляє гасло на березі про відповідний літописний запис²³.

Запис під 1199 р. є одним із ключових, які стосуються Романа Мстиславовича в «Густинському літописі», і в ньому князь постає у негативному світлі як честолюбивий і спраглий досягти своєї цілі будь-якою ціною. Зокрема, повідомляється, що «преставився Володимир галицький. Роман же Мстиславович володимирський, зять Рюрика київського, лютий цей і владолобець, бо завжди який любив, не відаючи, як би княжіння галицьке забрати, і пішов у Ляхи поклонитися Лешкові, королю польському, обіцяючи слухатися його, тільки хай допоможе йому сісти на князівстві галицькому. Лешко ж з радістю своєю панів і бояр пішов із ним до Галича, але галичани не хотіли Романа і билися з королем кріпко, але, однак, переможені й примушені були прийняти Романа. Роман же сів на князівстві, цілував хрест Лешку-королю, щоб слухняним йому бути, а галичанам цілував хрест, що любитиме їх і нікого ж не ображатиме, але сам це не виконав, як же буде нижче про це»²⁴.

Далі з гасла дізнаємося, що «Роман усім пакостить», а саме запис під 1200 р. повідомляє, що на галицькому престолі той «багато зла вчинив Рюрику київському, тестю своєму, й іншим князям, гніваючись безпам'ятно і безумно на Рюрика» за раніше відібрані в нього волості²⁵. Наступного року за повідомленням «Густинського літопису» до Романа Мстиславовича в Галич «прибіг» імператор-утікач Східної Римської імперії Олексій III Ангел²⁶.

1202 р. Рюрик київський намірився з братами, синами і Ольговичами піти на Романа Мстиславовича. Але той його випередив, коли з галичанами, володимирцями, чорними клобуками й іншими рушив на Київ: «Кияни ж відкрили йому ворота на Подолі, в Копировому кінці, і пустили його до міста»²⁷. Роман Мстиславович послав переговорників на Гору до Рюрика й Ольговичів, і ті «від страху змирилися перед ним і цілували хрест»²⁸. Відтак Рюрик отримав Овруч, Ольговичі – Чернігів, у Києві сів Романів намісник, Всеволодів онук Інгвар Ярославович, а сам Роман Мстиславович повернувся до Галича²⁹. Того ж року пізніше «Роман перемиг половців» і мусив знову втихомирювати Рюрика Ростиславовича з Ольговичами, які обложили Київ і дуже його попалили³⁰. Роман, «простивши його лукаво», змусив Рюрика просити прощення «за полон київський» у Всеволода московського, і той простив і залишив Рюрика на київському столі³¹.

1204 р. руські князі ходили на половців «з великою користю»³². Потому Роман «зловрашний» змусив силою постригтися у чернецтво Рюрика Ростиславовича, його дружину і

²⁰ *The Hustynja Chronicle*. P. 265.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*. P. 266.

²³ *Ibidem*. P. 267.

²⁴ *Ibidem*. P. 268.

²⁵ *Ibidem*. P. 269.

²⁶ *Ibidem*. P. 269–270; див. також щодо цього: Майоров О. Ангел в Галичі: чи міг візантійський імператор Олексій III відвідувати Романа Мстиславовича. *Княжа доба: історія та культура*. 2010. Вип. 3. С. 133–164.

²⁷ *The Hustynja Chronicle*. P. 272.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*. P. 272–273.

³¹ *Ibidem*. P. 273.

³² *Ibidem*.

доньок, а синів Рюрикових – Ростислава і Володимира – забрав із собою до Галича³³. Однак через втручання Всеволода московського Роман їх відпустив.

Запис про 1205 р. підсумовує згадки про Романа Мстиславовича в «Густинському літописі»: «Того ж літа Роман Мстиславович галицький, шукаючи вини на поляків, надіслав із гордістю до Лешка Білого, князя польського, аби йому дав волость у своїй державі за труди, які надав, допомагаючи йому проти Мечислава Старого, стрія його. Лешко ж відповів йому: як же достойний [ти] є винагороди, коли утік [ти] від битви. Роман же розгнівався вельми, і, зібравши велике множество воїнів, пішов у держави Лядські, хочачи ляхів і віру їхню погубити. І прийшов до Любліна, і взяв його в облогу, і стояв під ним місяць, але не міг його взяти. І потім почувши, що Лешко-князь з Конрадом, братом своїм, ідуть на нього, залишив Люблін, пішов проти них через Віслу, і там під Завихостом-містом зазнав поразки і убитий був, сей великий, і хоробрий, і славний у князях Роман Мстиславович. І залишилися по ньому два сини його: Данило, маючи років чотири, і Василько двох років»³⁴.

Дізнавшись про долю зятя, Рюрик Ростиславович зрікся чернецтва, повернувся на київський престол і намагався захопити Галич, але марно. А княгиня Романова, аби урятувати дітей, утекла з Володимира до Лешка³⁵.

Загалом, лихий і підступний образ князя Романа Мстиславовича, хоча й виглядає на позір як витвір автора «Густинського літопису», насправді таким не був: про «тиранію» і «лють» князя чимало писали Ян Длугош³⁶, Марцін Кромер³⁷, Мацей Стрийковський³⁸, тобто в цьому «Густинський літопис» залежав від своїх польських джерел XV–XVI ст. Показово, що з таким підходом контрастувало фінальне уславлення князя, що, імовірно, походило з руської літописної традиції³⁹.

Своєю чергою «Густинський літопис» вплинув на низку творів, які з'явилися у середині – другій половині XVII ст. Серед них – ще два добре знаних тексти, написані/укладені в Києві у 1670-х рр.: «Кройніка з літописців стародавніх...» (1672) свято-михайлівського архімандрита, випускника Київської академії Феодосія Софоновича (початок XVII ст.–1677) і «Синопис» (1674) киево-печерського архімандрита, і також у минулому київського спудея і викладача, Інокентія Гізеля (бл. 1605–1683)⁴⁰. Дуже близькі хронологічно, ці наративи, однак, мали протилежне політичне скерування в умовах, коли щойно постала Гетьманщина була охоплена буревієм громадянської війни, яку посилювало втручання річ-посполитських, московських і османських чинників⁴¹. Обидва автори/укладачі були втягнуті в тогочасні події і, зокрема, обстоюючи привілеї вищого київського духовництва, контактували з московською адміністрацією, але саме в праці Гізеля московський вектор оприявнився як фактично безальтернативний. Протилежна візія пронизує «Кройніку» Софоновича.

Як наголошує Юрій Мицик, поруч із «Густинським літописом», «“Кройніка” є одним з перших узагальнюючих творів з історії України»⁴², охоплюючи події історії Русі, Великого

³³ *The Hustynja Chronicle*. P. 274.

³⁴ *Ibidem*. P. 274–275.

³⁵ *Ibidem*. P. 275–276.

³⁶ Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkich Rusi [...]*. Królewiec : Osterberger, Georg., 1582. S. 238–242.

³⁷ Kromer M. *Martini Cromeri De origine et rebus*. P. 181–183; Błażewski M. *Marcina Cromera, biskupa Warmińskiego*. S. 162–164.

³⁸ Długosz J. *Historia Polonica Ioannis Długossi [...]*. Dobromili : Szeliga, Jan, 1615. Vol. 1. P. 517, 519, 531.

³⁹ Див. початок «Галицько-Волинського літопису»: *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* / за ред. М. Котляра. Київ : Наук. думка, 2002. С. 77.

⁴⁰ Про ці твори в тогочасному ширшому історіографічному контексті див.: Sysyn F. E. *Concepts of Nationhood in Ukrainian History Writing, 1620–1690*. *Harvard Ukrainian Studies*. 1986. Vol. 10. № 3/4. P. 393–423.

⁴¹ Брехуненко В. *Східна брама Європи: Козацька Україна в середині XVII–XVIII ст.* Київ : Темпора, 2014; Чухліб Т. *Козацька Україна на міжнародній арені.* Київ : Арії, 2023.

⁴² Феодосій Софонович. *Кройніка з літописців стародавніх* / упор. Ю. Мицик. Київ : Наук. думка, 1992. С. 29.

князівства Литовського, Речі Посполитої і Гетьманщини. На думку вченого, Софонович «сприйняв теорію “Галич – другий Київ”, яка відбилася у Галицько-Волинському літописі – складовій частині Південноруського зводу кінця XIII ст. [список, близький до *Хлебніковського*, але не тотожний йому]. Виходячи з неї, Ф. Софонович розглядав галицько-волинських князів як нащадків великих князів київських і описав їх з особливою любов’ю. Він надзвичайно повно навів у “Кройніці” текст Галицько-Волинського літопису, додавши деякі оповідання, запозичені з М. Стрийковського. Інколи він робив короткі власні зауваження, котрі дуже точно характеризували ставлення хроніста до галицько-волинських князів. Ф. Софонович підкреслював, що Роман Великий “не толко руских князей собі покорил, але и половецкую землю, и лядскую, и литовскую з их пострахом повоевал як самодержец всея Русии” і “самодержавство царское в Галичи собі учинил”»⁴³.

Дійсно, у «Кройніці» образ Романа Мстиславовича змальовано, сказати б, позитивно-пафосно. Софонович оповідає, інтерпретуючи по-своєму вже відомі пасажи про войовничість і жорсткий характер князя Романа, який «сам хотів зватися самодержцем усієї Росії, як же так і писався», тому захопив Київ, але сам не сів, а пішов до «столиці галицької», де був жорстоким щодо галичан і проти литовців успішно воював. Головне ж, що князь Роман «самодержавство київське у Галичі собі вчинив»⁴⁴. А коли загинув, то польський князь Лешко поставився до нього «як князя і приятеля свого» і наказ тіло поховати в Сандомирі, але на прохання руських князів віддав їм, і Романа Мстиславовича поховали у Володимирі⁴⁵.

Останні повідомлення основного тексту «Кройніки» стосуються 1672 р.⁴⁶, і довго вона лишалася популярним, хоча й відомим лише в рукописах текстом. Натомість, 1674 р. у вже згаданій Лаврській типографії, де трохи більше, як пів століття перед тим працював Захарія Копистенський, було вперше надруковано «Синопис»⁴⁷. Цей твір, з одного боку, традиційно підносив Київ і його позачасове сакральне і політичне значення для Русі, обороняючи підпорядкування у питаннях віри Константинополю, а, з іншого боку, намагався «прив’язати» киево-руський спадок до тогочасних московських правителів як нібито прямих спадкоємців руського княжого (у термінах «Синопису» «російського») престолу, виявляючи неприховану лояльність до московської сторони⁴⁸.

Відтак, князь Володимир Святославович репрезентований у «Синописі» як «всіа Рóссіи перший самодержець», за ним – Володимир Мономах, який «усмирив всілякі міжусобиці між рóссійськими князями й до самодержавства [країну] привів [...] І був всієї Рóссіи самодержець», ще й нібито отримавши царський вінець від східно-римського імператора Олексія Комнина⁴⁹. Князь Роман Мстиславович постає у цій шерезі наступним. Він з’являється на сторінках «Синопису» в недатованому пасажі між повідомленнями про події 1198 і 1205 рр. Запис розповідає таке: «По смерті ж його [Святослава Всеволодовича] Рурик Мстиславович княжіння київське силою взяв, але невдовзі Рурик, за радою інших рóссійських князів, був пійманий Романом Мстиславовичем, князем Галицьким, котрий його в Київ привівши, разом із жінкою постриг у закон іноцький, а сам повернувся до Галича. Князь Святослав Мстиславович, побачивши київський престол вільним, взяв Київ, бажаючи ним володіти, але Роман Мстиславович, князь Галицький, бажав бути самодержцем всіа Рóссіи, вигнав Святослава із Києва, а в ньому на столиці посадив Ростислава Руриковича, з в’язниці випустивши. Престол же Київського самодержав’я переніс із Києва до Галича. І писався всіа Рóссіи самодержцем»⁵⁰.

⁴³ Феодосій Софонович. *Кройніка з літописців стародавніх*. С. 31.

⁴⁴ Там само. С. 126–127.

⁴⁵ Там само. С. 127.

⁴⁶ Там само. С. 242.

⁴⁷ [Гізель І.] *СупоціСъ или краткое собрание [...]*. Київ : Типографія Києво-Печерської Лаври, 1674. Надалі цитую за критичним виданням Ірини Жиленко українською мовою: *Синопис Київський / упор. І. Жиленко*. Київ : НІКЗ «КПЛ», 2002.

⁴⁸ Когут З. Вплив політики на Інокентія Гізеля та видання київського «Синопису»: нове осмислення. *Інокентій Гізель. Вибрані твори : у 3-х т.* Київ ; Львів : «Свічадо», 2011. Т. 3.

⁴⁹ *Синопис Київський*. С. 44–45, 72–73.

⁵⁰ Там само. С. 76.

Друга, і остання розгорнута, звістка про Романа Мстиславовича в «Синописі» така: «Року від Різдва Христового 1205 великий князь Роман, набувши для себе самодержавство Російське, послав із дарами до єпископа Володимирського, просячи благословення на початок війни проти короля польського Лешка. Але єпископ той відмовив, не благословив його на це діло, кажучи “Не гідно благословляти християнам на християн війну здійсмати, без слушної причини”. По цьому великий князь і самодержець Роман життя на смерть військову змінив, і похований був із честю у Володимирі Волинському»⁵¹. Як ремарку до цього варто зауважити, що епізод про несхвалення володимирським єпископом походу на поляків був запозичений із Длугошевої *Historia Polonica*⁵², проте переказаний без подробиць.

Після цього згідно з «Синописом» почалися «незгоди» між князями, бо «одні хотіли в преславному граді Києві престол мати, інші – в Галичі чи Володимирі», чим спробував скористатися угорський король Коломан, але це обурило «православно-російських» князів і вони «невдовзі обрали, [...] аби незмінною була Православна Віра», великоновгородського князя Мстислава Мстиславовича, який сів у Галичі «на престолі царському [...] і] проголошений був царем і вся Росії самодержцем»⁵³. Ще одна принагідна згадка про Романа Мстиславовича трапляється у наступній частині «Про різних князів київських», яка розповідає про боротьбу за київський стіл «по смерті Романа, великого князя Галицького, що писався і самодержцем вся Росії»⁵⁴.

Завершальним акордом оповіді «Синопису» першої редакції, який добре «підсвічує» ідеологічні інтенції його автора/упорядника, є пасаж, що «Богоспасаємий преславний і першопочатковий вся Росії царствений град Київ, по багатьох поневіряннях своїх, великою милістю Божою, ніби на первісне буття повертається, від давнього достоїнства царського знову на достоїнство царське перейшов [...] літа від сотворіння світу 7162, а від Різдва Христа Спасителя нашого 1654, місяця березня 1», опинившись під скіпетром московського царя Олексія Михайловича⁵⁵. Тут очевидно є алюзія до «Березневих статей», укладених між козацькою і царською адміністраціями в березні 1654 р., хоча конкретне датування 1 березня досі лишається непроясненим⁵⁶.

Нарешті, коротка згадка про князя Романа трапляється у творі церковної історіографії, який походить із протилежного конфесійного боку – «Хроніці Львівського архієпископства» («*Leopoliensis archiepiscopatus historia*») випускника і професора Краківської академії, львівського каноніка Яна Томаша Юзефовича (1663–1728).

Юзефович, зокрема, пише: «Існує старий та певний переказ за гідними довіри автентичними документами, які засвідчують, що на тому місці, де розмістився орден проповідників, спочатку стояв двір руських князів, а посеред нього – каплиця під титулом Св. Іван Хрестителя з монастирем законників св. Василя грецького обряду. У цій каплиці висів згаданий образ, дарований як свідоцтво виразної приязні імператорами Константинополя (чи через кровну спорідненість, чи внаслідок пов'язання через переданий греками обряд та віру) руським князям для війни, миру, славного панування. Як дехто вважає, це, можливо, той чудотворний образ, що в цей самий час із Белза до Ченстохови був перенесений. Нікопольський єпископ Піравський у своєму манускрипті, збереженому у Львівській капітулі, твердить (як виглядає, правдиво) про ту ченстоховську ікону, що спершу її намалював святий іконописець Лука. Проте визначити, хто був автором і коли написано, навряд чи можна. Ця святиня завжди була в пошані князів Русі та їхнього народу, бо ж вони її повсюдно возили поміж своїх військ як товаришку війн і своїх тріумфів (воюючи часто із сарацинами, іншими народами іншої віри й ворогами грецьких імператорів), із вшануванням, з молитвами, піснями, смолоскипами. Врешті перевезли зі Сходу до Галича, потім руський князь Лев, син Романа, звелів перенести до Львова та поставив у

⁵¹ *Синопис Київський*. С. 76.

⁵² Długosz J. *Op. cit.* P. 532.

⁵³ *Синопис Київський*. С. 77.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само. С. 82–83.

⁵⁶ Там само. С. 177.

каплиці свого двору, посвяченій (як уже сказано) св. Іванові Хрестителю, запровадивши для прослави при цій іконі хор монахів-псалтиристів свого обряду»⁵⁷.

Як бачимо, Ян Томаш Юзефович помилково стверджував, що сином (а не онуком) князя Романа Мстиславовича був князь Лев Данилович. Не складає труднощів визначити, звідки походить таке непорозуміння, адже автор покликався на працю Шимона Окольського «*Russia florida rosis et liliis*» 1646 р., де якраз і йдеться про руського князя «Лева, сина Романа»⁵⁸.

Незгадування князя Романа Мстиславовича

Поруч із проаналізованими українськими нарративами церковного походження XVII–XVIII ст., які містять повідомлення про князя Романа Мстиславовича, більшість опрацьованих творів про нього не згадує, причому як церковного, так і переважно світського походження.

Найранішим із них є «*Київський літопис*» кінця XVI – початку XVII ст., появу якого пов'язують із уставником церкви Успіння Богородиці на Подолі в Києві Кирилом, чий текст, очевидно, пізніше було доповнено іншим «співавтором»⁵⁹. Якщо зважати на обставини, за яких цей нарратив виник, то, за словами Василя Ульяновського і Наталії Яковенко: «По-перше, він був створений у Києві. По-друге, обидва його основні автори і перші власники були киянами. По-третє, в усьому літописі тема Києва є наскрізною»⁶⁰. Примітно, що записи про події кінця XI – початку XIII ст. у «*Київському літописі*» перегукуються із такими ж записами в «*Короткому Волинському літописі*» початку XVI ст., який, імовірно, виступив джерелом для «*Київського літопису*». «*Короткий Волинський літопис*» так само «мовчить» про постать князя Романа, хоча й переповідає назагал місцеві волинські справи⁶¹.

Відсутні згадки про князя Романа у двох інших знакових текстах першої половини XVII ст.: «*Протестації*» 1620 р.⁶² і «*Патериконі, або житіях святих отців Печерських, широко слов'янською мовою святим монахом і руським літописцем Нестором перед цим написаному, а тепер з грецьких, латинських, слов'янських і польських авторів поясненому і скорочено поданому*» редакції киево-печерського архімандрита Сильвестра Косова (бл. 1600–1657), надрукованому там само у Лаврській типографії 1635 р.⁶³. Якщо перший текст «по гарячих слідах» обґрунтовував обставини висвячення православної ієрархії у Києві єрусалимським патріархом Теофаном, то другий був спродукований, як і «*Густинський літопис*», у колі київських книжників митрополита Петра Могила.

Дуже умовно до творів церковної інтелектуальної традиції можна зарахувати й праці викладачів Київської академії Теофана Прокоповича (1677–1736) і Михаїла Козачинського (бл. 1699–1755), написані в першій половині XVIII ст. Власне, «церковність» у цьому випадку є хіба формальним критерієм з огляду на належність авторів до духівництва, однак фактично ніяк не прослідковується у самих текстах загалом світського характеру. Йдеться про «*Реєстр державців російських від самого Рюрика до государя імператора Петра Великого, яких нараховується 33*» Прокоповича, у якому галицькі й волинські князі відсутні, а від Володимира Мономаха лінія тягнеться до володимиро-суздальських і московських князів через Юрія Довгорукого і його нащадків до Данила Олександровича, який з Володимира-на-Клязьмі (де «престол княжіння російського» поставив Всеволод Юрійович) переніс престол до Москви⁶⁴.

⁵⁷ Joannes Thomas Josephowic. *Leopoliensis archiepiscopus historia (1614–1700)* / eds. M. Kapral', I. Klymenko. Lviv, 2023. P. 92, 95.

⁵⁸ Okolski S. *Russia florida rosis et liliis [...]*. Lviv : Drukarnia Jezuitów, 1646. P. 70.

⁵⁹ Ульяновський В., Яковенко Н. Київський літопис. *Український історичний журнал*. 1989. Вип. 2. С. 107–120.

⁶⁰ Там само. С. 113.

⁶¹ *Полное собрание русских летописей* / состав. Н. Улащик. Т. 32: Летописи белорусско-литовские. URL: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov22.htm>

⁶² *Протестация митрополита Иова Борецкого и других западнорусских иерархов* / состав. П. Жукович. Санкт-Петербург : Типография Императорской академии наук, 1909.

⁶³ Сінкевич Н. «*Патерикон*» Сильвестра Косова: *Переклад та дослідження пам'ятки*. Київ : Фенікс, 2013.

⁶⁴ Прокопович Ф. *Філософські твори*. Т. 3: Математика. Історичні праці. Вірші. Листи. Київ : Наук. думка, 1981. С. 337–342.

Цієї ж схеми Прокопович дотримувався і в розлогішому «Зібранні від літописателів короткого бачення від початку великих монархів російських»⁶⁵. Козачинський же, загалом наслідуючи Прокоповича, власну візію руської історії виклав у п'єсі «Благоутробіє Марка Аврелія Антонія» (Київ, 1744; Львів, 1745)⁶⁶. І хоча Козачинський покликався на «Синописис» видання 1735 р., образ Романа Мстиславовича для творення своєї історичної оповіді не притягав.

У творах світського походження не вдалося знайти жодної згадки про князя Романа. Йдеться про наративи, створені на Наддніпрянщині у другій половині XVII–XVIII ст., які історіювали Гетьманщину і виходили з-під пера козацьких книжників⁶⁷, а саме: «Літопис Самовидця» кінця XVII – початку XVIII ст., написаний наказним ніжинським полковником, пізніше протопопом Романом Ракушкою-Романовським (1623–1703), який охоплює події від початку Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. до 1702 р.⁶⁸; «Літопис Самійла Величка», авторства випускника Київської академії, військового канцеляриста Самійла Величка (бл. 1670 – після 1728), який також фокусується на подіях XVII ст.⁶⁹; «Действія презельной і от начала поляков кравшой небывалой брані Богдана Хмельницького...»/«Літопис Григорія Граб'янки» – компілятивний твір, який охоплює переважно XVII ст. і відомий у короткій і розширеній редакціях⁷⁰; «Короткий опис Малоросії» кінця 1730-х рр., що є загалом переробкою «Літопису Граб'янки» про події 1340–1734 рр.⁷¹; «Разговор Великоросії з Малоросією» 1762 р., звіршований випускником Київської академії, перекладачем і архіваріусом Генеральної військової канцелярії Семеном Дівовичем⁷²; «Історію Русів» – знамениту історичну містифікацію, створену анонімним/и автором/и на межі XVIII і XIX ст.⁷³.

Висновки

Підбиваючи підсумки, слід визнати, що творці української інтелектуальної спадщини XVII–XVIII ст. про князя Романа Мстиславовича частіше не згадували або забували, ніж творили або пригадували його образ. Із масиву опрацьованих текстів – усього вісімнадцяти – згадки містяться у п'яти, причому в працях «яскраво» «церковного» походження.

У тих текстах, які все ж звертаються до історичної постаті князя Романа, його образ постає як нарративний конструкт, що його формували з опертям на польські історичні хроніки і руські літописи, інструменталізуючи залежно від цілей автора(ів)/упорядника(ів). Відтак образ войовничого і спраглого досягати своїх цілей руського правителя перетворився на елемент тогочасного міжконфесійного протистояння: з одного боку, в запалі полеміки його актуалізували представники «православного табору», а, з іншого боку, його ж притягали як аргумент на користь творення візії Львова як католицького центру. Подібно, витворений образ князя Романа надавався до обґрунтування бажаного для автора(ів)/упорядника(ів) політичного порядку денного, причому з протилежними скеруваннями: від руської програми в Речі Посполитій за часів митрополита Петра Могили до, понад століття потому, притягнення московського політичного вектора Інокентієм Гізелем і водночас творення історичної візії Гетьманщини як спадкоємиці Русі Феодосієм Софоновичем. Примітно, що козацька історіографія не потребувала згадок про Романа Мстиславовича для історичної легітимізації Гетьманщини.

⁶⁵ Прокопович Ф. *Філософські твори*. С. 311–335.

⁶⁶ *Віденський архів гетьманського роду Розумовських* / упор. С. Потапенко. Київ : ІУАД НАН України, 2020. С. 264–306.

⁶⁷ Про козацьку історіографію див.: Бовгиря А. *Козацьке історіописання в рукописній традиції XVII–XVIII ст.: списки та редакції творів*. Київ : ІУ НАНУ, 2010.

⁶⁸ *Літопис Самовидця* / упор. Я. Дзира. Київ : Наук. думка, 1971.

⁶⁹ Величко Самійло. *Літопис* / упор. А. Багро, С. Багро, А. Бовгиря та ін. Київ : Кліо, 2020.

⁷⁰ *Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки* / упор. Р. Іванченко. Київ : Т-во «Знання» України, 1992.

⁷¹ *Короткий опис Малоросії (1340–1776)* / упор. А. Бовгиря. Київ : ВД «Стилос», 2012.

⁷² *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори* / упор. О. Мишанич, В. Кречотень. Київ : Наук. думка, 1983. С. 386–416.

⁷³ Бодянский О. *История Русов или Малой России, сочинение Георгия Кониского, архиепископа Белорусского*. Москва : В Университетской типографии, 1846.

ROMAN MSTYSLAVOVYCH IN THE EARLY MODERN UKRAINIAN INTELLECTUAL HERITAGE OF THE 17th AND 18th CENTURIES

Svitlana POTAPENKO

M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, senior research fellow / Goethe University Frankfurt am Main, visiting researcher
4 Tryokhsviatytska St., 01001, Kyiv, Ukraine
Norbert-Wollheim-Platz 1, 60323, Frankfurt am Main, Germany
e-mail: svit.potapenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5561-1843

The article explores the portrayal of Prince Roman Mstyslavovych in Ukrainian narratives of the 17th and 18th centuries, drawing on works of various origins and ideological orientations. It focuses in particular on the seminal texts of Ukrainian literati from this period. On the one hand, the works written by church authors are highlighted, namely «Palinodiia» by Zakhariia Kopystensky, «Hustynja Chronicle» by an unknown author, «Chronicle from Antient Chronicles» by Feodosii Sofonovych, «Synopsis» of the first edition by Inokentii Gizel, historical writings by Teofan Prokopovych, the drama «The Benevolence of Marcus Aurelius Antoninus» by Mykhail Kozachynsky, «Leopoliensis archiepiscopatus historia» by Jan Tomasz Józefowicz, and several other texts. On the other hand, historical works composed by secular authors, mainly representatives of Cossack intellectual circles, are also considered. These are the so-called Cossack Chronicles and their later adaptations, such as «The Conversation of Great Russia with Little Russia» and «The History of the Rus'». In conclusion, it is stated that the figure of Roman Mstyslavovych did not gain prominence in the works of Ukrainian intellectuals of the 17th–18th centuries. In cases where Prince Roman was still mentioned, his image was instrumentalized depending on the confessional and political preferences of the authors.

Key words: Roman Mstyslavovych, Ukrainian intellectual heritage, narratives, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Hetmanate.

REFERENCES

- Assmann, A. (2020). Global Publics: Remembering and Forgetting. *Global Politics: Their Power and Their Limits, 1870–1990* / eds. V. Hüber, J. Osterhammel. Oxford : Oxford University Press. P. 367–386 (in English).
- Bahro, A., Bahro, S., Bovgyria, A., Dobrianska, A., Ivanova, A., Kononenko, V., & Fylypovych, M. (eds.) (2020). *Velychko Samiyo. «Litopys»*. Kyiv : Klio. 1016 p. (in Old Ukrainian).
- Błażewski, M. (1611). *Marcina Kromera biskupa Warmińskiego O sprawach, dzieiach, y wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich: Ksiąg XXX*. Cracow : Mikołaj Lob. 618 p. (in Polish).
- Bodyanskyy, O. (ed.) (1846). *Istoriya Rusov ili Maloy Rossi, sochinenie Georgiia Konisskogo, apkhiepiskopa Belorusskogo*. Moscow : V Universitetskoi tipografii. 46 p. (in Old Ukrainian).
- Bovgyria, A. (2010). *Kozacke istoriopysannya v rukopysniy tradytsiyi XVIII st.: spysky ta redaktsiyi tvoriv*. Kyiv : IIU NANU. 303 p. (in Ukrainian).
- Bovgyria, A. (ed.). (2012). *Korotkyy opys Malorossiyyi (1340–1776)*. Kyiv : VD «Stylos». 192 p. (in Ukrainian).
- Brekhunenko, V. (2014). *Skhidna brama Yevropy: Kozac'ka Ukraiyina v seredyni XVII–XVIII stolittiakh*. Kyiv : Tempora. 504 p. (in Ukrainian).
- Chukhlib, T. (2023). *Kozacka Ukrayina na mizhnarodniy areni*. Kyiv : Ariy. 352 p. (in Ukrainian).
- Długosz, J. (1615). *Historia Polonica Ioannis Długossi [...]*. Vol. 1. Dobromili : Szeliga, Jan. 599 p. (in Latin).
- Dzyra, Ya. (ed.) (1971). *Litopys Samovydsia*. Kyiv : Naukova dumka. 208 p. (in Ukrainian).
- Erl, A. (2011). *Memory in Culture* / trans. S. B. Young. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 209 p. <https://doi.org/10.1057/9780230321670> (in English).
- [Gizel, I.] (1674). *Sinopsis ili kratkoe sobranie [...]*. Kyiv : Kyiv Caves Typography. 123 p. (in Old Ukrainian).
- Ivanchenko, R. (ed. and trans.). *Litopys hadyackoho polkovnyka Hryhoriya Hrabanyky*. Kyiv : T-vo «Znanny» Ukrayiny. 192 p. (in Ukrainian).
- Kapral', M. & Klymenko, I. (eds.). (2023). *Joannes Thomas Josephowicz, Leopoliensis archiepiscopatus historia (1614–1700)*. Lviv. <https://doi.org/10.15463/ostdok/BV049323965> (in Latin and Ukrainian).
- Kohut, Z. E. (2011). Vplyv polityky na Inokentiiya Gizelya ta vydannya kyivs'koho «Syponsysu»: nove osmyslennia. *Inokentii Gizel. Vybrani tvory u 3-kh tomakh*. Kyiv ; Lviv : Svichado. P. 9–30 (in Ukrainian).
- Kotliar, M. (ed.) (2002). *Halycko-Volyn'skyy litopys. Doslidzhennia. Tekst. Komentar*. Kyiv : Nauk. dumka. 400 p. (in Ukrainian).
- Kromer, M. (1555). *Martini Cromeri De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX [...]*. Basel : Oporinus, Johann. 742 p. (in Latin).

- Mayorov, O. (2010, issue 3). Anhel v Halychi: chy mih vizantiys'kyi imperator Oleksyy III vid-viduvaty Romana Mstyslavycha. *Knyazha doba: Istoriya ta kul'tura*. P. 133–164 (in Ukrainian).
- Myshanych, O. & Krekoten' V. (eds.) (1983). *Ukrayins'ka literatura XVIII st. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory*. Kyiv : Nauk. dumka. 696 p. (in Ukrainian).
- Mytsyk, Yu. (ed.) (1992). *Feodosiy Sofonovych. Kroynika z litopystiv starodavnich*. Kyiv : Nauk. dumka. 336 p. (in Ukrainian).
- Okolski, S. (1646). *Russia florida rosis et liliis [...]*. Lviv : Drukarnia Jezuitów. 172 p. (in Latin).
- Potapenko, S. (2020). *Videns'kyi arkhiv hetmans'koho rodu Rozumovs'kyh*. Vol. 2. Kyiv : IUAD NANU. 360 p. (in Ukrainian).
- Prokopovych, Feofan. (1981). *Filosofs'ki tvory*. Vol. 3: Matematyka. Istorychni Praci. Virshi. Lysty. Kyiv : Nauk. dumka. 521 p. (in Ukrainian).
- Pshenychnyy, Ye. (1997). Zakhariya Kopystenskyi /eds. O. Dzyuba, M. Dovbyshchenko, Ya. Isayevych. *Istoriya Ukrayiny v osobakh. Lytovsko-Polska doba*. Kyiv : Ukrayina. P. 145–152 (in Ukrainian).
- Pylyavets, L. Palinodiya. *Encyklopediya istoriyi Ukrayiny*. <http://www.history.org.ua/?termin=Palinodiya> [accessed 23 November 2025]. (in Ukrainian).
- Shevchuk, V., Krekoten', V., & Ivanchenko, R. (eds.) (2006). *Zbirnyk kozackyykh litopysiv: Hus-tyn's'kyi, Samiyla Velychka, Hrabynky*. Kyiv : Dnipro. 967 p. (in Ukrainian).
- Sinkevych, N. (2013). «Paterykon» *Syl'vestra Kosova: pereklad ta doslidzhennya pamyatky*. Kyiv : Feniks. 712 p. (in Ukrainian).
- Strykowski, M. (1582). *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka y wszystkiey Rusi [...]*. Królewiec : Oster-berger, Georg. 792 p. (in Polish).
- Sysyn, F. E. (1986, vol. 10). Concepts of Nationhood in Ukrainian History Writing, 1620–1690. *Harvard Ukrainian Studies*, no. 3/4. P. 393–423 (in English).
- Tolochko, O. (ed.) (2013). *The Hustynja Chronicle*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press. 421 p. (in English and Old Ukrainian).
- Tanner J. Erinnern/Vergessen. *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe* / herausg. von S. Jordan. Stuttgart : Reclam, 2022. S. 77–80 (in German)
- Ul'yanovs'kyi, V. & Yakovenko, N. (1989, issue 2). Kyivskyi lipopys. *Ukrayinskyi istorychnyy zhurnal*. P. 107–120 (in Ukrainian).
- Ulashchik, M. (ed.) (1975). *Polnoye sobraniye russkih letopisey*. Vol. 32: Летописи белорусско-литовские, <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov22.htm> (in Old Ukrainian) [accessed 23 November 2025].
- Wetzel, D. J. (2023). Contested Memories. Aspects of Collective Remembering and Forgetting. *Memories Lost in the Middle Ages: Collective Forgetting as an Alternative Procedure of Social Cohesion/L'oubli collectif au Moyen Âge: Un autre processus constitutif de la cohésion sociale* / eds. N.-L. Perret, H.-J. Schmidt. Turnhout : Brepols. P. 67–79. <https://doi.org/10.1484/M.MEMO-EB.5.126159DOI> (in English).
- Yakovenko, N. (2012). *Dzerkala identychnosti: doslidzhennya z istoriyi uyavlen' ta idey v Ukrayini XVI–pochatku XVIII st*. Kyiv : Laurus. 472 p. (in Ukrainian).
- Yaremenko, M. (2017). *Pered vyklykamy unifikatsiyi ta dyscyplinuvannya: Kyivska pravoslavna metropoliya u XVIII stolitti*. Lviv : Ukrainian Catholic University, 2017. 272 p. (in Ukrainian).
- Zhukovich, P. (ed.) (1909). *Protetaciya mitropolita Iova Boreckogo i drugih zapandorusskih ierarhov*. Saint Petersburg : Tipografiia Imperatorskoi akademii nauk. 19 p. (in Old Ukrainian).
- Zhylenko, I. (ed.) (2002). *Synopsys Kyivs'kyi*. Kyiv : NIKZ «KPL». 194 p. (in Ukrainian).
- [N/a] (1878). Palinodiya. *Sochineniye kievskogo ieromonakha Zakhariia Kopystienskogo, 1621 goda / Russkaya istoricheskaya biblioteka*. Vol. 4. Kn. 1: Pamiatniki polemicheskoi literatury v Zapadnoy Rusi. Saint Petersburg : Tipografiya A. Transhelya. P. 312–1199. (in Old Ukrainian).

Надійшла до видавництва 22 листопада 2025 р.
Прийнята до друку 23 лютого 2026 р.
Опублікована 6 травня 2026 р.